

Etyczne i metodologiczne aspekty badań z udziałem dzieci z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym w Polsce

Anzhela Popyk

Instytut Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS

Celem niniejszego artykułu jest analiza etycznych i metodologicznych aspektów prowadzenia badań naukowych z udziałem dzieci w Polsce. Współczesne interdyscyplinarne badania koncentrują się głównie na dorosłych, co prowadzi do marginalizacji głosów dzieci. Mimo rosnącej obecności dzieci w mediach ich perspektywy rzadko znajdują odzwierciedlenie w badaniach i dyskursie publicznym. W artykule omówiono ważne czynniki wpływające na pozycję dzieci w badaniach, w tym społeczno-kulturowe uwarunkowania relacji między dzieckiem a dorosłym. Podkreślono konieczność rozwijania badań partycypacyjnych z udziałem dzieci, co wymaga zarówno formalnego, jak i merytorycznego przygotowania badaczy. Ponadto przybliżono etyczno-metodologiczne aspekty prowadzenia badań naukowych z dziećmi, które mają doświadczenie migracyjne i uchodźcze. Ponadto przedstawiono praktyczne wskazówki i omówiono dwa ważne aspekty tych badań – funkcję języka i tłumaczeń, a także refleksje dotyczące roli i pozycji badacza w kontekście badań z udziałem dzieci.

SŁOWA KLUCZOWE:

BADANIA Z UDZIAŁEM DZIECI, ETYCZNE ASPEKTY, DZIECI Z DOŚWIADCZENIEM MIGRACYJNYM I UCHODŹCZYM

Globalizacja, kryzys ekonomiczny, wojny oraz zmiany klimatyczne stały się jednymi z najważniejszych zjawisk współczesnego świata, szczególnie w kontekście rosnącej liczby dzieci migrantów i uchodźców. Z raportów UNICEF wynika, że na całym świecie żyje obecnie około 50 mln dzieci przesiedlonych z powodu konfliktów i przemocy (UNICEF, 2023). W Polsce sytuacja ta nabrała

szczególnego znaczenia w związku z inwazją Rosji na Ukrainę w 2022 r., która doprowadziła do przymusowej migracji 6 mln Ukraińców, w tym wielu dzieci. Według danych z 2024 r. do Polski przyjechało ponad 1,8 mln uchodźców z Ukrainy, w tym około 600 tys. dzieci (UNHCR, 2024), tym samym pogłębiając trudną sytuację dzieci uchodźców na świecie.

Migracyjne zmiany demograficzne stawiają przed dziećmi wiele wyzwań adaptacyjnych związanych z barierami językowymi, kulturowymi oraz ryzykiem wykluczenia społecznego (Goździak i Popyk, 2024; Markowska-Manista, 2021; Popyk, 2023). W odpowiedzi na te trudności rośnie znaczenie badań skoncentrowanych na dziecku oraz badań partycypacyjnych, które angażują dzieci, umożliwiając im aktywne uczestnictwo w procesach badawczych i decyzyjnych.

Nowy, współczesny paradygmat dzieciństwa podkreśla konieczność zmiany dotychczasowego podejścia w postrzeganiu dzieci jako będących jedynie biernymi obiektami zainteresowania, na takie, które przedstawia je jako aktywnych uczestników badań (podejście skoncentrowane na dziecku [*child-centred approach*]; Christensen i Prout, 2002; James i Prout, 1997). Badacze zwracają uwagę także na konieczność uznania dzieci za pełnoprawnych uczestników procesów społecznych, co ma zasadnicze znaczenie dla rozwoju metod badawczych, które są zarówno etyczne, jak i efektywne. Konwencja o prawach dziecka (KPD) podkreśla, że dzieci mają prawo do wyrażania swoich opinii we wszystkich sprawach, które ich dotyczą, co powinno być odzwierciedlone w metodologiach badawczych oraz polityce społecznej i migracyjnej (United Nations, 1989).

Poziom partycypacji dzieci w badaniach może być różny – od „udawanego” zaangażowania po „pełne” włączenie małoletnich w proces badawczy na różnych jego etapach (Hart, 1992). Co więcej, Hart (1992) zauważa, że dzieci powinny mieć możliwość uczestniczenia i decydowania przede wszystkim w kwestiach dla nich ważnych. Żeby określić aktywny udział dzieci w badaniach, Lundy (2007) zaproponowała model partycypacji dzieci koncentrujący się na czterech głównych elementach: przestrzeni, głosie, widoczności i wpływie. Model ten podkreśla, że dzieciom należy zapewnić odpowiednią przestrzeń do wyrażania swoich opinii, ich głosy muszą być słyszane i odpowiednio reprezentowane, a także powinny one mieć realny wpływ na decyzje dotyczące ich życia. Takie podejście jest szczególnie istotne w kontekście pracy z dziećmi migrantami i uchodźcami, które mogą czuć się marginalizowane lub pozbawione możliwości wyrażenia swoich doświadczeń i potrzeb.

W Polsce badania z udziałem dzieci z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym coraz częściej są wykorzystywane w badaniach społecznych, podkreślając znaczenie udzielenia głosu młodym członkom społeczeństwa oraz poszanowania ich

praw do wyrażania opinii (Górak-Sosnowska i Markowska-Manista, 2022; Kościółek, 2020; Popyk, 2021; Slany i in., 2021). Badania jakościowe z udziałem dzieci wymagają szczególnej staranności oraz uwagi na każdym etapie ich planowania i przeprowadzania, ponieważ ta grupa uczestników jest niezwykle wrażliwa i narażona na różnorodne formy dyskryminacji podczas migracji oraz procesu adaptacji w nowym kraju.

Niniejszy artykuł ma na celu pobudzenie dyskusji na temat badań z udziałem dzieci w Polsce. Przedstawiono w nim przykłady z badań jakościowych z udziałem dzieci, które mogą stanowić wsparcie dla badaczy realizujących podobne projekty w Polsce i na świecie. Analiza praktyk opiera się na przykładach z dwóch projektów badawczych prowadzonych z udziałem dzieci z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym w Polsce w latach 2020–2022 oraz w roku 2024 (Popyk, 2021). Szczególną uwagę poświęcono kwestiom językowym i roli badacza w kontekście prowadzonych badań.

Międzynarodowe konwencje i wytyczne

Badań z udziałem dzieci dotyczy wiele regulacji prawnych i licznych międzynarodowych wytycznych. Fundamentalnym dokumentem określającym prawa dzieci jest KPD, która zapewnia małoletnim prawo do wyrażania własnych poglądów i bycia wysłuchanymi w sprawach ich dotyczących. W kontekście badań szczególne znaczenie ma art. 12 KPD, który gwarantuje dzieciom prawo do swobodnego wyrażania swoich opinii we wszystkich kwestiach, które odnoszą się do nich bezpośrednio.

Organizacja Narodów Zjednoczonych podkreśla, że każde badanie powinno być prowadzone z poszanowaniem „osoby, wiedzy, wartości demokratycznych, jakości badań oraz wolności akademickiej” (United Nations, 1989). Każdy uczestnik badania musi być traktowany „sprawiedliwie, z wrażliwością, godnością [...] wolny od uprzedzeń, niezależnie od wieku, płci, seksualności, rasy, etniczności, klasy społecznej, narodowości, tożsamości kulturowej, statusu partnerskiego, wyznania, niepełnosprawności, przekonań politycznych czy jakichkolwiek innych istotnych różnic” (British Educational Research Association, 2018, s. 6). W związku z tym każde badanie powinno być wolne od wartościowania (Iphofen i Tolich, 2018). Co więcej, badania muszą być prowadzone przez osoby, które dysponują odpowiednią do tego wiedzą i umiejętnościami oraz działają w interesie swojej dyscypliny naukowej (Polskie Towarzystwo Socjologiczne [PTS], 2012).

Przygotowanie i planowanie badania zaleca się opierać na praktykach i wytycznych dotyczących badań nad ludźmi opracowanych przez Organizację Narodów

Zjednoczonych (ONZ), *British Sociological Association*, BERA, *Social Research Association*, *UNICEF Office (Ethical Research Involving Children [ERIC])*, *National Children's Bureau Research Centre* i PTS. Wytyczne te dostarczają badaczom wiedzy na temat obowiązkowych kroków i dobrych praktyk, które pomogą zapewnić wysoki standard realizacji badań z udziałem ludzi. Dodatkowo mają one na celu uświadomienie badaczom potencjalnych zagrożeń i ryzyka, które mogą pojawić się podczas i po zakończeniu badania (Iphofen i Tolich, 2018).

Należy także pamiętać, że zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2023 roku o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023 poz. 1606; tzw. ustawa Kamilka z Częstochowy), która weszła w życie 15 lutego 2024 r., wszystkie placówki pracujące z dziećmi mają obowiązek opracowania i wdrożenia „Standardów ochrony małoletnich” (Rzecznik Praw Dziecka, 2024). Ważnym wsparciem w przygotowaniu i realizacji ww. standardów służy Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, która „od ponad piętnastu lat specjalizuje się w dziedzinie standardów ochrony dzieci w Polsce, prowadzi bezpłatne szkolenia i webinary, które pomogą instytucjom i firmom opracować i wdrożyć nowe przepisy”, a także szczegółowo opracowała standardy ochrony małoletnich (Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2024).

Podstawowe zasady etyczne w badaniach z udziałem dzieci

Badania z udziałem dzieci odzwierciedlają sposób, w jaki badacze postrzegają dzieci i dzieciństwo (Punch, 2002). W perspektywie historycznej przez długi czas badania koncentrowały się normatywnie na dorosłych (*adult-centred approach*), uznając ich za „prawdziwych” członków społeczeństwa. Taki pogląd został jednak zakwestionowany, ponieważ odbiera dzieciom sprawczość i podmiotowość, ograniczając ich społeczne życie do perspektywy dorosłych, którzy mówią „o dzieciach”, a nie prowadzą badań „z dziećmi” (Alderson, 2013; James i Prout, 1997). Podobnie jak kobiety, dzieci przez długi czas były niewidoczne i niedostatecznie reprezentowane w badaniach (zob. Pustułka, 2014; Slany i in., 2021).

Aktywny udział dzieci nie tylko zmienia paradygmat postrzegania dzieciństwa, ale również wyraża szacunek dla ich praw, sprawczości i mocy (Liebel, 2017; Mayne i in., 2018). Alderson (2013) zauważa, że: „poprzez szacunek dla dzieci badania nad dzieciństwem mogą być bardziej obiektywne i inkluzywne niż badania skoncentrowane na dorosłych” (s. 200).

Valentine (1997) podkreślała konieczność uwzględnienia głosu dzieci w badaniach, zwracając uwagę, że: „Odchodząc od postrzegania dzieci jako niekompetentnych,

przedspołecznych, mniej wiedzących, mniej zdolnych itp., geografia może przestać marginalizować dzieci w swojej dyscyplinie i zacząć uznawać młodsze osoby za uczestników/współtwórców codziennego świata, podkreślając ich rolę w naszych wspólnych przestrzeniach” (Valentine, 1997, s. 83).

Ponadto Mayall (2000) zauważył, że udział dzieci wzbogaca badanie o unikatową wiedzę, pomagając lepiej zrozumieć świat dzieci: „Dzieci dostarczają nam unikalnego, specyficznego zestawu spostrzeżeń na temat porządku społecznego, które pomagają nam zrozumieć, jak on funkcjonuje, i wskazują sposoby na poprawę warunków dzieciństwa” (Mayall, 2000, s. 256).

Alderson (2013), po dekadach badań nad życiem dzieci, zwróciła uwagę na konieczność nie tylko włączania dzieci w badania, ale również rozwijania filozofii i metodologii badań z dziećmi. Współczesna nauka wskazuje na niedocenianą rolę dzieci w społeczeństwach i badaniach. Alderson sugeruje, że badania nad dzieciństwem mogą czerpać i przyjmować więcej z badań feministycznych, ponieważ obie te dziedziny mają podobną historię i metodologię. Ponadto zdaniem tej autorki badania skoncentrowane na dzieciach powinny promować społeczną inkluzję dzieci, a nie ich separację od głównego nurtu społeczeństwa.

„Oddawanie głosu” dzieciom może być kontrowersyjne i trudne ze względu na istniejącą zazwyczaj nierówność sił (*power imbalance*) między badaczem a dzieckiem. Nierówność ta jest szczególnie widoczna między dorosłym badaczem a dzieckiem jako uczestnikiem badania (Markowska-Manista i Liebel, 2023). Istotne jest również uwzględnienie perspektywy badacza, zwłaszcza w sytuacjach, gdy badanie dotyczy dzieci pochodzących z odmiennych kontekstów społeczno-kulturowych. Zasadnicze znaczenie ma unikanie perspektywy eurocentrycznej, np. w badaniach z dziećmi spoza europejskich kontekstów kulturowych (Markowska-Manista, 2021), co mogłoby prowadzić do dominacji narracji związanej z traumatyzacją oraz medykacją dzieci z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym (Gaywood i in., 2020).

W badaniach z udziałem dzieci szczególnie ważne jest, aby nie postrzegać ich wyłącznie jako ofiar migracji, lecz także jako aktywnych uczestników życia społecznego, mających prawo do wyrażania swoich poglądów. Badacze powinni być świadomi, że poprawne zrozumienie wypowiedzi dzieci, zarówno w relacji dorosły–dziecko, jak i w kontekście społeczno-kulturowym, ma bezpośredni wpływ na interpretację wyników i sposób ich upowszechniania.

Dlatego badania z udziałem dzieci wymagają szczególnej wrażliwości etycznej ze względu na swoistą pozycję dzieci w społeczeństwie oraz ich ograniczoną zdolność do samostanowienia. Etyka badań z udziałem dzieci wymaga uwzględnienia wielu aspektów (zob. np. Morrow, 2009; Punch, 2002). Można wyróżnić

następujące kwestie związane z prowadzeniem badań z migrantami, zarówno dziećmi, jak i dorosłymi:

- wybór metod badawczych,
- uzyskanie zgody komisji etycznej,
- respektowanie praw uczestników,
- uzyskanie zgody uczestników na udział w badaniu,
- wykorzystanie pośredników (np. tłumaczy),
- wynagrodzenie lub nagrody dla uczestników,
- przechowywanie i analiza danych,
- upowszechnianie wyników badań,
- wzajemność w relacjach badawczych (*reciprocity*).

Alderson i Morrow (2020) podkreślają, że główne zasady etyczne w badaniach z udziałem dzieci obejmują: (a) poszanowanie autonomii dziecka; (b) działanie na rzecz dobra dziecka (*beneficence*); (c) unikanie krzywdzenia (*maleficence*); (d) sprawiedliwość i równość w traktowaniu uczestników badań.

Zasady te mają szczególne znaczenie w kontekście uczestniczenia dzieci, które jest ściśle regulowane przez *National Children's Bureau*. Zgodnie z wytycznymi tej organizacji dzieci mogą brać udział w badaniach jedynie wtedy, gdy ma to bezpośredni wpływ na ich dobro i korzyści. Włączanie dzieci do badań jest uzasadnione tylko wówczas, gdy jest niezbędne do uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze. Dlatego najważniejsze jest odpowiedzialne i profesjonalne przygotowanie technik oraz narzędzi badawczych, aby zapewnić młodym uczestnikom bezpieczeństwo fizyczne, emocjonalne i psychiczne (Shaw i in., 2011).

Wdrożenie tych zasad w praktyce wymaga starannego planowania i ciągłej refleksji etycznej na każdym etapie procesu badawczego (Alvesson i Sköldbberg, 2017; Guillemain i Gillam, 2004; Haynes, 2012). Refleksje badaczy stanowią istotny element tego procesu, obejmując szeroki zakres zagadnień – od analizy celu i intencji badaczy w trakcie realizacji projektów po świadomość własnej pozycji jako badacza (*researcher's positionality*). Refleksje te dotyczą nie tylko roli badacza jako insidera lub outsidera (zob. np. Pustułka i in., 2019), ale także kwestii, takich jak płeć, wiek, pozycja społeczna, kraj pochodzenia i osobiste doświadczenia badaczy.

Zasady etyczne w badaniach z dziećmi z doświadczeniem migracji i uchodźstwa

Oprócz wcześniej omówionych kwestii etycznych badania z udziałem nieletnich migrantów i uchodźców wymagają także uwzględnienia aspektów międzykulturowych, które mają istotny wpływ zarówno na przebieg projektu badawczego, jak i na samych uczestników (Gaywood i in., 2020; Markowska-Manista, 2021). Badacze powinni być szczególnie wrażliwi na kulturowe różnice w postrzeganiu dzieciństwa oraz roli dzieci w społeczeństwie, co może znacząco wpłynąć na realizację badań i interpretację uzyskanych wyników.

Przygotowując badania z udziałem dzieci z doświadczeniem migracji i uchodźstwa, należy szczególnie uwzględnić następujące kwestie:

- złożoność procesu uzyskiwania świadomej zgody w kontekście różnic kulturowych i językowych;
- zrozumienie celów i procesów badawczych oraz roli dzieci w badaniach;
- ryzyko retraumatyzacji podczas rozmów o trudnych doświadczeniach;
- ochrona prywatności i poufności, szczególnie w kontekście niepewnej sytuacji prawnej;
- kwestie językowe, w tym korzystanie z pomocy tłumacza;
- rola i pozycja badacza i dynamika zależności między badaczem a uczestnikami badania.

W niniejszej pracy szczegółowo przeanalizowano dwa ostatnie zagadnienia, tzn. kwestie językowe oraz rolę i pozycję badacza, w trzech projektach badawczych z udziałem dzieci migrantów i uchodźców, realizowanych w Polsce (szczegółowy opis projektów znajduje się w dalszej części tekstu).

Kwestie językowe i tłumaczeniowe w badaniach międzykulturowych

Przeprowadzanie jakościowych badań międzykulturowych wiąże się z koniecznością stawienia czoła wyzwaniom związanym z różnicami kulturowymi i językowymi. Materiał empiryczny uzyskiwany podczas wywiadów narracyjnych składa się głównie z „danych werbalnych” (Inhetveen, 2012, s. 29). Język odgrywa główną rolę jako narzędzie, które umożliwia uczestnikom badań wyrażanie swoich myśli i przekonań (Seidman, 2006). Bertaux podkreśla, że „jeśli da się ludziom szansę swobodnej wypowiedzi, okazuje się, że wiedzą dużo o tym, co się dzieje” (Bertaux, 1981, s. 39 za: Seidman, 2006, s. 8).

Biorąc pod uwagę to, że dzieci migranci i ich rodzice często mają ograniczoną znajomość języków obcych (García-Sánchez i Nazimova, 2017; Portes i Rivas, 2011), istotne jest, aby zapewnić im możliwość wyrażania swoich myśli i „symbolizowania swoich doświadczeń” (Seidman, 2006, s. 8) w ich języku ojczystym. Poszukiwanie odpowiednich słów w języku obcym może odciągać uwagę uczestników od opowiadania swoich historii, co stanowi przeszkodę w uzyskaniu autentycznych narracji.

Język spełnia nie tylko fundamentalną funkcję jako narzędzie zdobywania informacji, ale także jest istotny w kontekście zrozumienia kulturowych i społecznych aspektów życia człowieka zarówno w jego kraju pochodzenia, jak i w kraju docelowym jego emigracji. Filep podkreśla znaczenie znajomości kontekstów międzykulturowych badanych społeczności, zauważając, że „szeroka wiedza kulturowa i społeczna jest niezbędna, aby zrozumieć i później komunikować złożony obraz zróżnicowanych kulturowo miejsc i społeczeństw” (Filep, 2009 s. 59). Język jest również nośnikiem różnych kodów kulturowych, emocji i wartości, a także ściśle wiąże się z rozwojem tożsamości społecznej jego użytkowników.

Tłumaczenie informacji o projekcie i formularzy zgody

Wiedza międzykulturowa odgrywa główną rolę również w przygotowywaniu materiałów badawczych, takich jak ulotki informacyjne, formularze zgody i scenariusze wywiadów. Staranność w ich opracowaniu ma ogromne znaczenie, ponieważ to właśnie te dokumenty stanowią pierwszy kontakt uczestników z projektem i mogą wpłynąć na ich decyzję o udziale. Zaleca się, aby te dokumenty były przygotowane w języku ojczystym potencjalnych uczestników (Seidman, 2006), aby uniknąć niejednoznacznych interpretacji.

Badania z udziałem dzieci wymagają szczególnej uwagi w kwestii doboru języka. Formularze zgody powinny być dostosowane do poziomu językowego i wiedzy uczestników. Informacje muszą być wolne od specjalistycznego żargonu (Seidman, 2006), ponieważ „dzieci mogą nie rozumieć konwencjonalnych metafor, często używanych przez dorosłych, ale jednocześnie mają zdolność do tworzenia własnych metaforycznych wyrażań” (Greene i Hill, 2004, s. 10). Morrow (2009) opisuje przykłady błędów w tłumaczeniu, które wystąpiły w projekcie badawczym *Young Lives*. Problem dotyczył słowa „projekt”, które w języku wietnamskim kojarzyło się z „koryściami materialnymi i finansowymi, czasami natychmiastowym wynagrodzeniem” (Morrow, 2009, s. 9), natomiast w Peru to samo wyrażenie było często mylone z „investigación”, co mogło być interpretowane jako termin używany przez policję do oznaczenia śledztwa (Morrow, 2009). Badania wielokulturowe i wielojęzyczne

wymagają zatem, aby nie tylko język, ale także „kultura” były odpowiednio „tłumaczone” i interpretowane (Filep, 2009).

Rola tłumacza w wywiadach międzykulturowych

Gdy w procesie wywiadu uczestniczy tłumacz, główną rolę odgrywa zjawisko „potrójnej subiektywności”, które odnosi się do interakcji między uczestnikiem, badaczem a tłumaczem (Temple i Edwards, 2002). Zarówno tłumaczenie symultaniczne, jak i konsekwentne wymagają szczególnej ostrożności, ponieważ tłumacz może „mechanicznie układać informacje” (Temple, 1997, s. 610), co stwarza ryzyko powstania „wersji tłumacza” oraz użycia „niewłaściwych” lub „nieadekwatnych” wyrażań w języku obcym (Filep, 2009, s. 64). Dodatkowo mogą wystąpić „specyficzne straty wynikające z procesu tłumaczenia” (Inhetveen, 2012, s. 34).

Podczas badań z polskimi migrantami w Wielkiej Brytanii Temple (1997) zwracała uwagę na trudności związane z tłumaczeniem słowa „rodzina”, które miało „różne konotacje emocjonalne” dla migrantów. Badaczka zauważyła również, że „tłumacz ma własną perspektywę na słowa, wynikającą z jego doświadczeń praktycznych w świecie społecznym, i tłumaczy je, korzystając z tych doświadczeń jako punktu odniesienia” (Temple, 1997, s. 613). W związku z tym, że istnieje wiele wersji tłumaczenia, tłumacze mogą znacząco wpływać na dane uzyskiwane podczas wywiadów.

Pozycja badacza w badaniach z udziałem dzieci migrantów/uchodźców

Jakościowe badania w dużym stopniu zależą od pozycji badacza (*positionality*), która wpływa na relacje z uczestnikami. Przeprowadzanie wywiadów wymaga „indywidualnie wypracowanej” relacji, będącej „odzwierciedleniem osobowości uczestnika i badacza oraz sposobu, w jaki ze sobą współdziałają” (Seidman, 2006, s. 95). Aby prowadzić rzetelne badania, badacz powinien budować relacje oparte na zaufaniu i wiarygodności, co jest szczególnie istotne w przypadku pracy z grupami wrażliwymi (Morrow, 2009). Relacje między badaczem a uczestnikami w dużej mierze zależą od ich tożsamości społecznych, które są kształtowane przez różne czynniki, takie jak rasa, etniczność, płeć, wiek, wygląd fizyczny, styl ubioru, doświadczenie osobiste i zawodowe oraz umiejętności językowe. Te cechy wpływają na to, czy badacz jest postrzegany jako insider (członek grupy) czy outsider (osoba spoza grupy; Carling i in., 2014; Due i in., 2014).

Charakterystyki te kształtują tzw. czułość jakościową badacza, która odnosi się do „orientacji badawczej – zarówno w odniesieniu do pytań badawczych, jak

i analizy danych – w ramach paradygmatu jakościowego” (Braun i Clarke, 2013, s. 9). Czułość jakościowa jest definiowana przez refleksyjność badacza i oparta na jego doświadczeniu z danym tematem (Creswell i Creswell, 2018). Obejmuje ona umiejętność krytycznej refleksji nad procesem badawczym i rolą badacza, w tym zdolność do przyjmowania różnych pozycji insiderskich i outsiderskich (Braun i Clarke, 2013).

Różne cechy i doświadczenia sprawiają, że badacze mogą być postrzegani jako insiderzy lub outsiderzy w zależności od konkretnego badania. Liczne źródła opisują zalety i wyzwania związane z obiema pozycjami (Anthias, 2008; Carling i in., 2014), a także wskazują, że badacz może doświadczać zmiany oraz nakładania się ról na różnych etapach badania (Carling i in., 2014; Pustułka i in., 2019).

Pozycja badacza zmienia się w zależności od kontekstu analizy. Carling i in. (2014) wyróżnili pięć pozycji badacza jakościowego w badaniach migracyjnych: wyraźna trzecia strona (*insider explicit third party*), honorowy insider (*honorary insider*), insider przez pełnomocnictwo (*insider by proxy*), hybrydowy insider-outsider (*hybrid insider-outsider*) oraz pozorny insider (*apparent insider*). Wyraźna trzecia strona odnosi się do badacza, który nie należy ani do grupy migrantów, ani do większościowej społeczności. Honorowy insider to badacz, który ma etniczne lub narodowe powiązania z badaną grupą. Insider przez pełnomocnictwo to badacz, który sam jest imigrantem, ale pochodzi z innej grupy migracyjnej. Hybrydowy insider-outsider to badacz, który częściowo należy do badanej grupy, ale różni się np. wiekiem. Pozorny insider to badacz, który należy do tej samej grupy migrantów co uczestnicy, ale różni się np. typem migracji, wiekiem, płcią, wykształceniem lub statusem zawodowym.

Inną kategorię pozycji badacza zaproponowali Pustułka i in. (2019), wyróżniając cztery etapy insiderskości: pozorny insider, trespassing, zdystansowany insider i insiderski ambasador. Role te zmieniają się w trakcie różnych faz projektu – od przygotowania przez przeprowadzanie wywiadów aż po analizę i upowszechnianie wyników. Pozorny insider to badacz, który dzieli z uczestnikami etniczne i językowe podobieństwa i dysponuje dogłębną wiedzą na temat badanej grupy. Etap trespassingu odnosi się do momentu, w którym badacz podejmuje tematy, o których uczestnicy niechętnie rozmawiają, ujawniając różnice między sobą a badanymi (Pustułka i in., 2019). Zdystansowany insider to badacz, który potrafi spojrzeć na dane z szerszej perspektywy, uwzględniając kontekst i wiedzę naukową (Pustułka i in., 2019). Rola badacza nie kończy się na zbieraniu danych, trwa również podczas analizy i upowszechniania wyników. Insiderski ambasador to badacz, który reprezentuje tę samą grupę etniczną lub społeczną co uczestnicy, ale musi zachować lojalność i uczciwość wobec danych oraz badanej społeczności (Pustułka i in., 2019).

Negocjacja pozycji insiderskiej i outsiderskiej może prowadzić do zderzenia w percepcji danych, ich analizy oraz sposobu prezentacji wyników. Zalety bycia insiderem obejmują głębszą znajomość tematu, łatwiejszy dostęp do uczestników oraz lepsze rozumienie niuansów kulturowych i relacyjnych. Wyzwania, które pojawiają się w trakcie badań, dotyczą jednak głównie zdolności badacza do oddzielenia osobistych doświadczeń i przekonań od analizy danych. Niezależnie od roli insiderskiej czy outsiderskiej badacz powinien dążyć do prowadzenia bezstronnych badań (Hammersley, 2018).

Opis projektów badawczych z udziałem dzieci z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym

Pierwszym projektem (Study 1 – S1), opartym na jakościowym badaniu z zastosowaniem podejścia skoncentrowanego na dziecku, był projekt, pt. *Rola aktorów socjalizacyjnych: transnarodowe tranzycje dzieci migrantów w polsce* (Popyk, 2021, 2023a), finansowanym ze środków Narodowego Centrum Nauki (PRELUDIUM nr 2019/35/N/HS6/03682). Jego celem było zbadanie roli agentów socjalizacyjnych w procesach tranzycji transnarodowych dzieci migrantów w Polsce (Pustułka i Trąbka, 2019; Popyk, 2021). W badaniu uczestniczyły dzieci w wieku 9–12 lat z doświadczeniem migracyjnym ($n = 20$), ich rodzice ($n = 19$) i nauczyciele szkół podstawowych ($n = 10$).

Badanie koncentrowało się na analizie wpływu różnych agentów socjalizacyjnych na procesy adaptacyjne i socjalizacyjne dzieci w kontekście międzynarodowej migracji. Zastosowanie podejścia skoncentrowanego (*child-centred approach*) na dziecku umożliwiło uwzględnienie perspektywy dzieci w procesie badawczym, co przyczyniło się do lepszego zrozumienia ich doświadczeń, potrzeb i wyzwań związanych z migracją. Włączenie rodziców i nauczycieli jako dodatkowych grup uczestników pozwoliło na uzyskanie bardziej złożonego obrazu społecznych i edukacyjnych procesów, w których dzieci uczestniczą na różnych etapach swojego życia.

Drugim projektem badawczym (Study 2 – S2) jest projekt pt. *Struktura a sprawczość: transnarodowe i szkolne tranzycje przymusowych dzieci migrantów z Ukrainy w Polsce*. Został on sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki (OPUS, nr projektu 2023/49/B/HS6/03795) i miał na celu zbadanie doświadczeń ukraińskich dzieci, które doświadczyły przymusowej migracji, ze szczególnym uwzględnieniem ich życia i edukacji w Polsce ($n = 40$, wywiady z rodzicami $n = 40$). Szczególną uwagę poświęcono doświadczeniom dzieci podczas przejścia ze szkoły podstawowej do średniej. Badanie miało charakter jakościowy i podłużny, co umożliwiało analizę procesów adaptacyjnych oraz edukacyjnych w dłuższym okresie.

Wyniki

Przykłady praktyk badań z udziałem dzieci z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym

Kwestie językowe i tłumaczeniowe w praktyce

Realizacja badań w środowisku wielokulturowym może obejmować przedstawicieli różnych grup etnicznych posługujących się odmiennymi językami ojczystymi i dialektami oraz dysponujących różnym stopniem znajomości języków obcych. W związku z tym dobrą praktyką jest umożliwienie uczestnikom badania nie tylko dostępu do informacji o badaniu, ale także wypowiedzenia się podczas wywiadów w języku, w którym czują się swobodnie (Seidman, 2006).

Badania z dziećmi migrantami (S1 i S2) obejmowały następujące kwestie językowe:

- tłumaczenie formularzy zgody na udział w badaniu i informacji o badaniu,
- tłumaczenie wywiadów (rozmów),
- tłumaczenie transkrypcji wywiadów.

Na przykład w ramach projektu S1 (Popyk, 2021) informacje o badaniu, formularze zgody na udział i same wywiady były prowadzone w pięciu językach. Celem takiego zabiegu było zapewnienie uczestnikom możliwości swobodnej i komfortowej komunikacji podczas zarówno procesu rekrutacji, jak i samych wywiadów. Dzięki swoim kompetencjom językowym badaczka mogła prowadzić rozmowy z dziećmi, rodzicami oraz nauczycielami w czterech językach: polskim, angielskim, ukraińskim i rosyjskim. Wywiady w języku tureckim były realizowane w obecności wykwalifikowanego tłumacza i obejmowały w szczególności:

- polski jako język ojczysty z nauczycielami;
- polski jako język obcy z rodzicami, którzy wybrali ten język;
- angielski jako język obcy z nauczycielami, dziećmi i rodzicami;
- ukraiński z dialektami z dziećmi i rodzicami;
- rosyjski z dialektami z dziećmi i rodzicami;
- turecki z udziałem tłumacza z dziećmi i rodzicami.

W projekcie S2 badacze przygotowali informacje dla uczestników oraz formularze zgody w trzech językach: polskim, ukraińskim i rosyjskim, a podczas wywiadów uczestnicy mieli możliwość wyboru dowolnego z tych języków. Ze względu na to, że badania dotyczyły dzieci i rodziców z doświadczeniem przymusowej migracji z Ukrainy, którzy

przebywali w Polsce od 6 miesięcy do 2 lat, wszyscy uczestnicy preferowali rozmowy w języku ukraińskim lub rosyjskim. Warto zauważyć, że większość dzieci w wieku szkolnym dobrze posługuje się językiem ukraińskim, zgodnie z art. 7 ukraińskiej ustawy o oświacie z 2017 r., który stanowi, że „językiem procesu edukacyjnego w placówkach oświatowych jest język państwowy (ukraiński)”. Nasze badania wykazują jednak, że poziom znajomości języka ukraińskiego wśród rodziców jest zróżnicowany.

Formularze zgody w różnych językach

Aby zapewnić rodzicom, dzieciom i nauczycielom jasne i zrozumiałe informacje dotyczące projektu badawczego, formularze zgody oraz materiały informacyjne zostały przygotowane w pięciu językach w ramach projektu S1 oraz w trzech językach w projekcie S2. Wszystkie osoby dorosłe były w stanie przeczytać i zrozumieć teksty opracowane w przynajmniej jednym z tych języków. W procesie przygotowywania dokumentów szczególną uwagę zwrócono na uproszczenie języka, eliminując skomplikowane i specjalistyczne terminy, które mogłyby wprowadzać w błąd, dezorientować lub zniechęcać potencjalnych uczestników, takie jak tranzyt transnarodowy, migrant czy uchodźca. Formularze zgody były również omawiane z małoletnimi, aby upewnić się, że w pełni rozumieją oni ich treść.

W kontekstach społeczno-kulturowych słownictwo związane z migracją może mieć różne znaczenia i konotacje, co wymaga szczególnej ostrożności. W jednym z przypadków w projekcie S1 jeden z rodziców przed podpisaniem zgody na udział w badaniu zaznaczył, że nie uważa się za migranta, lecz za osobę czasowo przebywającą w Polsce w związku z delegacją służbową. Tego rodzaju kwestie wymagały wyjaśnienia, ponieważ badacze używali terminu *migrant* w szerszym znaczeniu, odnoszącym się do osób mieszkających w kraju innym niż miejsce urodzenia lub stałego zamieszkania.

W projekcie S2 badacze świadomie posługiwali się określeniem *przymusowi migranci z Ukrainy* zamiast terminów *uchodźcy* czy *migranci*, opisując osoby, które opuściły Ukrainę po rosyjskiej inwazji w lutym 2022 r. Było to związane zarówno z różnym statusem prawnym osób z tej grupy, jak i z przepisami Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. 2022 poz. 583). Definicja terminu *uchodźca* stanowi również przedmiot międzynarodowej debaty (UNHCR, 1992).

W badaniach z grupami wrażliwymi należy brać pod uwagę nie tylko oficjalne definicje, lecz także społeczne i kulturowe znaczenia słownictwa. W Europie Środkowo-Wschodniej termin *uchodźca* jest często obciążony stereotypami i wiązany

z konkretnymi grupami osób szukających schronienia, zwłaszcza z regionów Afryki Subsaharyjskiej i Bliskiego Wschodu (Bloch, 2021). Jest to związane z tzw. kryzysem uchodźczym w Europie po 2015 r. oraz sytuacją na granicy polsko-białoruskiej (Bloch, 2021).

Tłumaczenie wywiadów

W kontekście badań międzykulturowych proces tłumaczenia wywiadów wymaga nie tylko technicznej precyzji, ale także uwzględnienia szerszych kwestii społeczno-kulturowych i dynamiki relacji między tłumaczem a respondentami. Jak zauważają Temple i Edwards, „tłumacze uczestniczą także w tworzeniu granic tożsamości dla osób, których słowa tłumaczą” (2002, s. 4). Z tego względu dobór tłumacza ma fundamentalne znaczenie w kształtowaniu atmosfery wywiadów, a także w wpływaniu na poczucie bezpieczeństwa i komfortu respondentów, szczególnie w kontekście grup wrażliwych, takich jak uchodźcy.

W projekcie S1 szczególny nacisk położono na staranny dobór tłumacza turecko-polskiego/angielskiego, zwracając uwagę na jego doświadczenie w pracy z dziećmi oraz umiejętność elastycznej i otwartej komunikacji. Wybrana tłumaczka, mająca wieloletnie doświadczenie w pracy z tureckimi grupami etnicznymi, nie tylko zapewniła odpowiednią jakość tłumaczenia, ale także, co ważne, nie należała do społeczności tureckiej ani polskiej. To miało istotny wpływ na budowanie relacji z uczestnikami, ponieważ osoby badane – szczególnie te, które były uchodźcami politycznymi – miały obawy przed dzieleniem się swoimi doświadczeniami z obywatelami Turcji, co mogłoby narazić ich na niebezpieczeństwo. Neutralna pozycja tłumaczki z kraju trzeciego zwiększyła ich poczucie bezpieczeństwa i zaufania, co przełożyło się na bardziej otwarte i szczere wypowiedzi.

W trakcie tłumaczenia wywiadów uwidocznili się problem związany z różnorodnością znaczeń pewnych słów, zależnych od kontekstu kulturowego. Przykładem tego była dyskusja wokół terminu *rodzina*. W kulturach polskiej czy anglosaskiej termin ten zazwyczaj odnosi się do najbliższych krewnych, takich jak rodzice i dzieci. W kulturze tureckiej słowo to często obejmuje szersze kręgi rodzinne, w tym rodzeństwo, ciotki, wujków i kuzynów, którzy mogą wspólnie mieszkać i prowadzić gospodarstwo domowe. W szczególności dzieci tureckie napotykały trudności z różnieniem pomiędzy „małą” a „dużą” rodziną, często upewniając się, czy pytania badaczy dotyczą członków rodziny przebywających w Polsce czy też tych mieszkających w Turcji oraz czy odnoszą się wyłącznie do rodziców i rodzeństwa czy także do dalszych krewnych.

Takie różnice w znaczeniu są typowym wyzwaniem w badaniach międzykulturowych, gdzie tłumaczenie wykracza poza prosty przekład słów i staje się złożonym procesem interpretacyjnym. Proces ten wymaga dogłębnego zrozumienia kontekstu kulturowego i społecznych norm danego środowiska. Interpretacja terminów, takich jak rodzina, powinna uwzględniać swoiste dla danej kultury znaczenia, aby uniknąć nieporozumień i uzyskać jak najprecyzyjniejsze dane.

W projekcie S2 badacze korzystali z języków ukraińskiego i rosyjskiego, co miało na celu nie tylko zapewnienie precyzyjnego zrozumienia, ale także stworzenie przyjaźniejszej i mniej formalnej atmosfery podczas wywiadów. Użycie dialektów i języka potocznego umożliwiało uczestnikom swobodne wypowiedzianie się, co jest szczególnie istotne w przypadku grup z doświadczeniem przymusowej migracji, gdzie bariera językowa może potęgować poczucie izolacji i wyobcowania. W takich sytuacjach język nie spełnia jedynie funkcji komunikacyjnej, lecz staje się narzędziem wyrażania tożsamości i sposobem na budowanie więzi z badaczem.

Jednym z głównych wyzwań, które pojawiły się w tych projektach, była wieloznaczność niektórych terminów, które mogły być różnie interpretowane w zależności od kontekstu kulturowego. Badacze celowo angażowali uczestników w proces wyjaśniania znaczeń słów i pojęć, co pozwalało na głębsze zrozumienie narracji oraz unikanie błędów interpretacyjnych. Takie podejście podkreśla rolę tłumaczenia nie tylko jako czynności technicznej, ale również jako interaktywnego procesu, który angażuje uczestników w sposób wzmacniający ich sprawczość i aktywne uczestnictwo w badaniu.

W ten sposób badacze podkreślają znaczenie tłumaczenia jako elementu o krytycznym znaczeniu w badaniach z osobami z doświadczeniem migracji i uchodźstwa, zwłaszcza w kontekście pracy z grupami wrażliwymi, gdzie język oraz jego kulturowe znaczenia mogą wpływać na autentyczność i dokładność zbieranych danych.

Tłumaczenie danych z wywiadów i upowszechnianie wyników badań

Po zebraniu danych badawczych kolejnym wyzwaniem stało się zapewnienie precyzyjnych tłumaczeń fragmentów wywiadów, co miało zasadnicze znaczenie w procesie analizy i upowszechniania wyników. W projektach S1 i S2 badacze pracowali z transkrypcjami wywiadów przeprowadzonych w czterech językach: polskim, angielskim, ukraińskim i rosyjskim. Zgodnie z podejściem Temple (1997) tłumaczenia te powinny wykraczać poza dosłowne znaczenie słów, ponieważ istotne jest jak najwierniejsze oddanie intencji i sensu wypowiedzi. Oprócz biegłości językowej konieczne było uwzględnienie szerszego kontekstu kulturowego, osobistych obserwacji i atmosfery, w jakiej przeprowadzono wywiady (Inhetveen, 2012). Tłumaczenia

i interpretacje opracowywano na podstawie transkrypcji oraz osobistych notatek badaczy, a każda wersja tekstu była dodatkowo weryfikowana przez *native speakers* języka angielskiego i polskiego, aby zapewnić precyzyjny dobór słów.

Jednym z głównych wyzwań w tym procesie było upowszechnianie wyników badań w językach nienatywnych (Ventola i Mauranen, 2011). Prowadzenie badań na arenie międzynarodowej wymaga nie tylko biegłej znajomości języka codziennej komunikacji oraz dogłębnej wiedzy kulturowej, ale także zaawansowanej znajomości polskiego i angielskiego języka naukowego, co jest niezbędne do przygotowywania tekstów spełniających wymagania międzynarodowych czasopism naukowych. Przygotowywanie raportów, artykułów i rozdziałów książek wiązało się z wielokrotnymi tłumaczeniami między językiem ukraińskim, polskim, angielskim i rosyjskim, często z wykorzystaniem słowników, glosariuszy i tezaurusów w celu znalezienia najodpowiedniejszych słów i wyrażeń.

W trakcie procesu publikacji wyników badań każda praca była poddawana korekcie językowej przez *native speakers*. Zastosowano również technikę *back translation*, polegającą na kilkukrotnym tłumaczeniu fragmentów tekstu z powrotem na język oryginalny i publikacyjny (polski lub angielski), co pozwalało na weryfikację dokładności tłumaczenia. Badacze często korzystali z pomocy znajomych *native speakers*, aby znaleźć najodpowiedniejsze słowa lub określenia.

Przykładem wyzwań związanych z tłumaczeniem jest ukraińskie słowo *бандя*, używane w wyrażeniu *наша українська бандя* (nasza ukraińska banda). W projekcie S2 uczestnicy często posługiwali się tym terminem, aby opisać grupę bliskich przyjaciół z Ukrainy, którzy razem spędzają czas, wspierają się i – jak określali to rodzice – „psocą”. Dosłowne tłumaczenie tego słowa na język polski brzmi „gang”, co w tym kontekście nie oddaje pozytywnej konotacji. Odpowiedniejszym określeniem byłoby „paczka (przyjaciół)”, choć i to nie w pełni oddaje specyfikę ukraińskiego oryginału *бандя*, który wyraża zarówno bliskie relacje, jak i wspólne zabawy dzieci.

Dokładność tłumaczenia i interpretacji takich wyrażeń wymagała nie tylko umiejętności językowych, ale także głębokiego zrozumienia kontekstu kulturowego oraz społecznego. To miało istotne znaczenie dla autentyczności zebranych danych oraz poprawności ich upowszechniania.

Refleksje na temat roli/pozycji badacza

Ważną kwestią uwzględnioną w trakcie badań była także zmienność pozycji badaczki, która ewoluowała w trakcie realizacji projektów (Anthias, 2008; Braun i Clarke, 2013; Seidman, 2006). Zmiany te były wynikiem doświadczeń osobistych,

zawodowych i badawczych, które wpływały na subiektywny status badaczki na różnych etapach badania. Na początku projektu S1 badaczka – jako imigrantka z Ukrainy prowadząca badania jakościowe z udziałem dzieci migrantów i ich rodziców z Turcji, Rumunii i Litwy w Polsce – była klasyfikowana jako „insider przez pełnomocnictwo” (Carling i in., 2014). Reprezentowanie mniejszościowej grupy migracyjnej ułatwiało proces rekrutacji i przeprowadzania wywiadów, ponieważ uczestnicy badania byli skłonniejsi do krytycznych wypowiedzi wobec społeczeństwa kraju przyjmującego (Carling i in., 2014). Dodatkowo rodzice z Turcji darzyli badaczkę większym zaufaniem, ponieważ nie pochodziła ona z ich społeczności, co miało istotne znaczenie w kontekście ich obaw związanych z trudną sytuacją polityczną w Turcji po czystkach w 2016 r.

Choć zarówno badaczka, jak i współrozmówcy w projektach S1 i S2 dzielili podobne doświadczenia migracyjne, co budowało poczucie wspólnoty, badaczka jednocześnie zachowywała dystans, reprezentując inne grupy migracyjne. Dzięki temu mogła przyjąć rolę „trespassing insidera” (Pustułka i in., 2019), co podkreślało różnice pomiędzy nią a uczestnikami badania.

Na dalszych etapach projektu S1 rola badaczki przesunęła się w stronę pozycji „hybrydowego insidera-outsidera” (Carling i in., 2014). Dotyczyło to głównie kontaktów z migrantami z Turcji, którzy postrzegali ją jako przedstawicielkę większości społeczeństwa polskiego, ze względu na jej wygląd fizyczny, znajomość języka oraz długi pobyt w Polsce. W przypadku migrantów spoza Europy, takich jak Turcy, różnice kulturowe, geograficzne i religijne były szczególnie widoczne, co prowadziło do różnych podziałów na „nas” i „ich” w odpowiedziach uczestników badania.

Kolejną rolą, jaką odgrywała badaczka, była pozycja „pozornego insidera” (Carling i in., 2014) w badaniach z udziałem uczestników z Ukrainy. Wspólne cechy etniczne, językowe i doświadczenia migracyjne sprawiały, że była ona postrzegana jako insiderka w kontekście projektów S1 i S2. Dodatkowo to, że wychowywała dziecko w wieku szkolnym, które również doświadczyło migracji, zbliżało ją do współrozmówców, co wzmacniało relacje i sprzyjało wzajemnemu zrozumieniu.

Rola insiderki nie była jednak wolna od ograniczeń. Uczestnicy badania mogli zakładać, że badaczka intuicyjnie rozumie ich sytuację, co mogło prowadzić do pominięcia ważnych informacji, które uznawali za oczywiste (Seidman, 2006). Aby utrzymać odpowiedni dystans i uniknąć takich założeń, badaczka musiała wypracować równowagę między formalnym charakterem wywiadów a swobodniejszą, przyjazną rozmową. W celu zminimalizowania potencjalnego odczucia hierarchii zastosowała ona kilka strategii, w tym neutralny ubiór, zadawanie otwartych pytań oraz unikanie „sprawdzania” umiejętności językowych, zarówno w języku ukraińskim (S2), jak i językach

polskim i angielskim (S1). Dzięki tym działaniom udało się stworzyć przyjazną atmosferę, która sprzyjała otwartym i szczerym wypowiedziom współroz mówców.

Podsumowując, refleksje i zmienność pozycji badaczki w trakcie realizacji projektu miały fundamentalne znaczenie dla jakości zebranych danych. Z jednej strony umożliwiały nawiązywanie relacji opartych na zaufaniu i wspólnych doświadczeniach migracyjnych, z drugiej – wymagały zachowania odpowiedniego dystansu, co sprzyjało obiektywniejszej analizie.

Podsumowanie

Wyniki badań przedstawionych w projektach S1 i S2 stanowią ważny materiał do analizy, który należy rozpatrywać w kontekście współczesnych teorii dotyczących dzieci, a w szczególności dzieci migrantów i uchodźców. Zastosowanie podejścia skoncentrowanego na dziecku (*child-centred approach*), opartego na aktywnym udziale dzieci w badaniach, znajduje solidne uzasadnienie w piśmiennictwie. Podkreśla ono, że dzieci są pełnoprawnymi uczestnikami procesów społecznych, a nie jedynie biernymi obiektami badawczymi (Christensen i Prout, 2002; James i Prout, 1997). Konwencja o prawach dziecka oraz model partycypacji dzieci Lundy (2007) dodatkowo wzmacniają ten paradygmat, akcentując znaczenie zapewnienia dzieciom przestrzeni, głosu i wpływu w procesie badawczym.

Jednym z głównych aspektów analizowanych w badaniach była rola języka w procesie badawczym. W projektach S1 i S2 szczególną uwagę zwrócono na zapewnienie uczestnikom możliwości wypowiedziania się w języku, w którym czują się najbardziej komfortowo. W badaniach z dziećmi migrantami aspekt ten nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ dzieci często doświadczają bariery językowej w nowym kraju, co może utrudniać ich pełne uczestnictwo w badaniach. Zgodnie z piśmiennictwem (Seidman, 2006) język stanowi główne narzędzie do wyrażania myśli, emocji i tożsamości. Możliwość komunikowania się w języku ojczystym umożliwia dzieciom lepsze artykułowanie swoich doświadczeń i refleksji.

Wyniki analizy wskazują, że użycie różnych języków, w tym ukraińskiego, rosyjskiego, polskiego, angielskiego i tureckiego (w przypadku projektu S1, z pomocą tłumacza) istotnie wpłynęło na jakość zebranych danych. Dzieci mogły wyrażać swoje myśli w sposób naturalny i niewymuszony, co pozwoliło badaczom uzyskać bardziej autentyczne i szczegółowe narracje. Tłumaczenie, jak zauważają Temple i Edwards (2002), spełnia nie tylko funkcję techniczną, ale także wpływa na kształtowanie tożsamości badanych. Jest to szczególnie istotne w badaniach z dziećmi, które mogą być wrażliwsze na atmosferę i dynamikę wywiadów.

Jednym z wyzwań w badaniach z dziećmi migrantami była różnorodność kulturowa i związane z nią różnice w interpretacji niektórych pojęć, takich jak „rodzina”. W przypadku dzieci tureckich termin ten odnosił się nie tylko do najbliższych krewnych, ale także do szerszego kręgu rodziny, co wymagało szczególnej uwagi podczas tłumaczenia. Dzieci często upewniały się, czy pytania badaczy dotyczą członków rodziny przebywających w Polsce czy w Turcji oraz czy obejmują jedynie rodziców i rodzeństwo czy także dalszych krewnych. Takie różnice w znaczeniu słów stanowią typowe wyzwanie w badaniach międzykulturowych, a ich właściwe zrozumienie ma zasadnicze znaczenie dla pełnej interpretacji doświadczeń dzieci migrantów.

W kontekście badań z dziećmi doświadczającymi migracji i uchodźstwa główną rolę odgrywa pozycja badacza (*positionality*). W badaniach S1 i S2 badaczka przyjmowała różne role, dostosowując się do specyfiki kontekstu oraz grupy uczestników. W relacjach z dziećmi i rodzicami z Ukrainy była postrzegana jako insider, co ułatwiało budowanie zaufania i otwartości w rozmowach. W kontaktach z migrantami z Turcji przyjmowała natomiast rolę „hybrydowego insidera-outsidera”, co wynikało z różnic kulturowych, geograficznych i religijnych. Te zmiany w pozycjonowaniu badaczki miały istotny wpływ na przebieg badań oraz na charakter relacji z dziećmi i ich rodzicami. Jak zauważają Carling i in. (2014), zmienna pozycja badacza w badaniach międzykulturowych umożliwia elastyczniejsze podejście do uczestników, co jest szczególnie ważne w pracy z dziećmi, które mogą mieć trudności z pełnym zrozumieniem swojej roli w badaniu.

W badaniach z dziećmi migrantami istotne jest również uwzględnienie szerszego kontekstu społeczno-kulturowego, w jakim te dzieci funkcjonują. Jak zauważa Filep (2009), zrozumienie kontekstu kulturowego badanych grup jest kluczowe dla interpretacji ich doświadczeń, a badania z dziećmi migrantami muszą uwzględniać różnice w sposobie, w jaki dzieci te przeżywają procesy adaptacyjne w nowym kraju.

Podsumowując, wyniki badań z dziećmi migrantami w projektach S1 i S2 podkreślają znaczenie języka, tłumaczenia oraz pozycji badacza w badaniach międzykulturowych. Zastosowanie podejścia skoncentrowanego na dziecku umożliwiło lepsze zrozumienie ich doświadczeń oraz wyzwań, z jakimi się borykają w procesie migracji. Wyniki te sugerują, że badania z dziećmi migrantami wymagają szczególnej staranności na każdym etapie – od planowania poprzez przeprowadzanie wywiadów aż po analizę i upowszechnianie wyników.

E-mail autorki: apopyk@swps.edu.pl.

Bibliografia

- Alderson, P. (2013). *The ethics of research with children and young people: A practical handbook*. Sage.
- Alderson, P., Morrow, V. (2020). *The ethics of research with children and young people: A practical handbook* (wyd. 4). Sage Publications.
- Alvesson, M., Sköldbberg, K. (2017). *Reflexive methodology: New vistas for qualitative research*. Sage Publications.
- Anthias, F. (2008). Thinking through the lens of translocational positionality: An intersectionality frame for understanding identity and belonging. *Translocations: Migration and Social Change*, 4(1), 5–20.
- British Educational Research Association. (2018). *Ethical guidelines for educational research* (wyd. 4). British Educational Research Association.
- Bloch, K. (2021). Uchodźca, czyli kto? Wizerunek uchodźców na granicy polsko-białoruskiej w internetowych portalach informacyjnych – aspekty prawne i kryminologiczne. *Biuletyn Kryminologiczny*, 28, 19–55. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6810608>
- Braun, V., Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. Sage Publications.
- Carling, J., Erdal, M. B., Ezzati, R. (2014). Beyond the insider-outsider divide in migration research. *Migration Studies*, 2(1), 36–54. <https://doi.org/10.1093/migration/mnt022>
- Christensen, P., Prout, A. (2002). Working with ethical symmetry in social research with children. *Childhood*, 9(4), 477–497. <https://doi.org/10.1177/0907568202009004007>
- Creswell, J. W., Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Due, C., Riggs, D. W., Augoustinos, M. (2014). Research with children of migrant and refugee backgrounds: A review of child-centered research methods. *Child Indicators Research*, 7(1), 209–227. <https://doi.org/10.1007/s12187-013-9214-6>
- Filep, B. (2009). Interview and translation strategies: Coping with multilingual settings and data. *Social Geography*, 4, 59–70. <http://dx.doi.org/10.5194/sgd-5-25-2009>
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. (2024). Standardy ochrony małoletnich. <https://standardy.fdds.pl/>
- Gaywood, D., Bertram, T., Pascal, C. (2020). Involving refugee children in research: Emerging ethical and positioning issues. *European Early Childhood Education*

- Research Journal*, 28(1), 149–162. <https://doi.org/10.1080/1350293X.2020.1707369>
- García-Sánchez, I., Nazimova, K. (2017). Language socialization and immigration in Europe. W: P. Duff, S. May (red.), *Language Socialization. Encyclopedia of Language and Education*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02327-4_30-2
- Górak-Sosnowska, K., Markowska-Manista, U. (2022). Living up to the intercultural education in a monocultural school: The case of Poland. *Edukacja Międzynarodowa*, 4(19), 139–152. <https://doi.org/10.15804/em.2022.04.09>
- Goździak, E. M., Popyk, A. (2024). Navigating and negotiating borders in primary and secondary education: Ukrainian children in Polish schools. *Human Organization*, 83(3), 289–302.
- Greene, S., Hill, M. (2005). Researching children's experience: Methods and methodological issues. W: S. Greene, D. Hogan (red.), *Researching children's experience: Approaches and methods* (s. 1–21). Sage Publications.
- Guillemin, M., Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and “ethically important moments” in research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280. <https://doi.org/10.1177/1077800403262360>
- Hammersley, M. (2018). *The radical critique of educational research: A beginner's guide*. Routledge.
- Hart, R. A. (1992). *Children's participation. From tokenism to citizenship*. UNICEF.
- Haynes, K. (2012). Reflexivity in qualitative research. W: C. Cassell, G. Symon (red.), *The practice of qualitative organizational research: Core methods and current challenges* (s. 72–89). Sage Publications, Inc., <https://doi.org/10.4135/9781526435620>
- Inheteen, K. (2012). Translation challenges: Qualitative interviewing in a multi-lingual field. *Qualitative Research*, 12(1), 29–45. <http://doi.org/10.18778/1733-8077.8.2.03>
- Iphofen, R., Tolich, M. (2018) *The Sage handbook of qualitative research ethics*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781526435446>
- James, A., Prout, A. (1997). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (wyd. 2). Routledge.
- Kościółek, J. (2020). Children with migration backgrounds in Polish schools – problems and challenges. *Annales Series Historia Naturalis*, 30(4), 601–612. <https://doi.org/10.19233/ASHS.2020.40>
- Liebel, M. (2017). Children Without Childhood? Against the Postcolonial Capture of Childhoods in the Global South. W: A. Vernizzi, M. Liebel, B. Milne, R. Budde (red.), “Children out of place” and human rights (s. 79–96). Springer International. https://doi.org/10.1007/978-3-319-33251-2_6

- Lundy, L. (2007). "Voice" is not enough: Conceptualising article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942. <https://doi.org/10.1080/01411920701657033>
- Markowska-Manista, U. (2021). Research "about" and "with" children from diverse cultural backgrounds in Poland – dilemmas and ethical challenges. *Edukacja Międzykulturowa*, 14(1), 233–244.
- Markowska-Manista, U., Liebel, M. (2023). The ethics of listening to children in research on their experiences of forced migration. *Polish Journal of Educational Studies*, 71(1), 51–65.
- Mayall, B. (2000). The sociology of childhood in relation to children's rights. *The International Journal of Children's Rights*, 8(3), 243–259. <http://doi.org/10.1163/15718180020494640>
- Mayne, F., Rennie, L., Howitt, C. (2018). Rights, power and agency in early childhood research design: Developing a rights-based research ethics and participation planning framework. *Australasian Journal of Early Childhood*, 43(3), 4–15. <https://doi.org/10.23965/AJEC.43.3.01>
- Morrow, V. (2009). The ethics of social research with children and families in young lives: Practical experiences. In: J. Boyden, M. Bourdillon (red.), *Childhood poverty. Multidisciplinary approaches* (s. 24–42). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230362796.0010>
- Polskie Towarzystwo Socjologiczne. (2012). *Kodeks etyki socjologa*. <https://pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/kodeks.pdf>
- Popyk, A. (2021). *CHILDTRAN: The role of transnational transitions and formation of sense of belonging of migrant children in Poland. Report*. Youth Working Papers, 3/2021. SWPS University – Youth Research. Center.
- Popyk, A. (2023a). Anchors and thresholds in the formation of a transnational sense of belonging of migrant children in Poland. *Children's Geographies*, 21(3), 459–472. <https://doi.org/10.1080/14733285.2022.2075693>
- Popyk, A. (2023b). Polska szkoła oczami dzieci-migrantów. Od akceptacji do socjalizacji. *Studia Migracyjne- Przegląd Polonijny*, 1, 53–70. <https://doi.org/10.4467/25444972SMPP.22.021.16491>
- Popyk, A. (2023c). Skala i uwarunkowania przemocy rówieśniczej–wyniki Diagnozy przemocy wobec dzieci w Polsce 2023. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 22(4), 37–62.
- Portes, A., Rivas, A. (2011). *The adaptation of migrant children*. *Future of Children*. 21(1), 219–246. <https://doi.org/10.1353/foc.2011.0004>

- Punch, S. (2002). Research with children: The same or different from research with adults? *Childhood*, 9(3), 321–341. <https://doi.org/10.1177/0907568202009003005>
- Pustułka, P. (2014). Polish mothers on the move gendering migratory experiences [rozprawa doktorska]. Bangor University. <https://research.bangor.ac.uk/portal/files/20580692/null>
- Pustułka, P., Trąbka, A. (2019). New directions in researching migration of children and youth. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 171(1), 11–21. <https://doi.org/10.4467/25444972smpp.19.012.10270>
- Pustułka, P., Bell, J., Trąbka, A. (2019). Questionable insiders: Changing positionalities of interviewers throughout stages of migration research. *Field Methods*, 31(3), 241–259. <https://doi.org/10.1177/1525822X19839368>
- Rzecznik Praw Dziecka. (2024). *Ustawa Kamilka weszła w życie. To zobowiązanie dla dorosłych do lepszej ochrony dzieci*. <https://brpd.gov.pl/2024/02/15/ustawa-kamilka-weszla-w-zycie-to-zobowiazanie-dla-doroslych-do-lepszej-ochrony-dzieci/>
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences* (wyd. 3). Teachers College Press.
- Shaw, C., Brady, L., Davey, C. (2011). *Guidelines for research with children and young people*. National Children’s Bureau Research Centre.
- Slany, K., Ślusarczyk, M., Warat, M. (2021). On the visibility and agency of migrant children in the contemporary world. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4(4), 7–22. <https://doi.org/10.4467/25444972SMPP.21.049.14802>
- Temple, B. (1997). Watch your tongue: Issues in translation and cross-cultural research. *Sociology*, 31(3), 607–618. <https://doi.org/10.1177/0038038597031003016>
- Temple, B., Edwards, R. (2002). Interpreters/translators and cross-language research: Reflexivity and border crossings. *International Journal of Qualitative Methods*, 1(2), 1–12.
- UNHCR. (2024). *Ukraine refugee situation*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- UNICEF. (2023). *Child displacement*. <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/displacement/>
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. United Nations Treaty Series, 1577, 3.
- Valentine, G. (1997). “Oh yes I can.” “Oh no you can’t”: Children and parents’ understandings of kids’ competence to negotiate public space safely. *Antipode*, 29(1), 65–89. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00035>

Ethical and methodological aspects of research involving children with migration and refugee experience in Poland

The aim of this article is to analyze the ethical and methodological aspects of conducting scientific research involving children in Poland. Contemporary interdisciplinary research mainly focuses on adults, which often leads to the marginalization of children's voices. Despite the growing presence of children in the media, their perspectives are rarely reflected in scientific research and public discourse. This article discusses key factors influencing the position of children in research, including the socio-cultural dynamics of child-adult relationships. It highlights the need to develop participatory research involving children, which requires both formal and substantive preparation from researchers. Furthermore, the article addresses the ethical and methodological considerations in conducting research with children with migration and refugee experiences. Practical guidelines are provided, along with a discussion of two important aspects of such research: the role of language and translation, as well as reflections on the researcher's role and position within the context of studies involving children.

KEYWORDS

RESEARCH WITH CHILDREN, ETHICAL ASPECTS, CHILDREN WITH MIGRATION AND REFUGEE EXPERIENCE

Cytowanie:

Popyk, A. (2024). Etyczne i metodologiczne aspekty badań z udziałem dzieci z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym w Polsce. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 23(4), 99–122.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości